

УДК 347.96

Володимир Кройтор,

канд. юрид. наук, професор,

професор кафедри цивільного права і процесу

Харківського національного університету внутрішніх справ

КАТЕГОРІЯ РІВНОСТІ У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ У ФІЛОСОФІЇ ТА ПРАВІ: ВСТАНОВЛЕННЯ НОВИХ ДОРОГОВКАЗІВ

На підставі аналізу чинного цивільного процесуального законодавства та наявних наукових положень щодо природи рівноправності сторін у статті досліджується важливий з погляду науки філософії та права такий феномен, як необхідність забезпечення балансу рівних правових можливостей сторін в аспекті тісного взаємозв'язку з такою засадою цивільного судочинства, як процесуальна рівноправність сторін.

Ключові слова: принципи цивільного процесу, принцип процесуальної рівноправності сторін, забезпечення балансу рівних правових можливостей.

Постановка проблеми. Рівність як одна з основних вимог встановлення загальнолюдської справедливості в суспільстві є основою сучасної концепції справедливого правосуддя. З поняттям рівності в правосудді, зокрема в цивільному судочинстві як одній із форм його реалізації, пов'язані засади рівності учасників судового процесу перед законом і судом та процесуальної рівності (рівноправності) сторін. Рівність – поняття, що на перший погляд є простим і означає однакове положення людей у суспільстві, проте зміст його трактувався по-різному в різні історичні епохи. У сучасній філософсько-правовій думці з розвитком нових концепцій справедливості ідея рівності не втратила своєї актуальності і набула подальшого розвитку, що не може не вплинути на розуміння сутності даної категорії у сфері здійснення правосуддя. У зв'язку із зазначеним та з огляду на оновлення цивільного процесуального законодавства, вважаємо актуальним наукове осмислення сутності та змісту категорії рівності та з'ясування її впливу на зміст принципів цивільного процесу та їх визначення.

Ступінь розробленості проблеми. Серед сучасних західних філософів і теоретиків права, які досліджували категорію рівності, слід назвати Дж. Роулза, Р. Дворкіна, П. Рікера, Д. Ллойда, Р. Нозіка та інших, ідеї яких на міжнародному рівні сприяли приверненню уваги до питань рівності. У сучасній юридичній науці питання рівності та рівноправності неодноразово розглядалися в рамках досліджень з теорії права та конституційного права, зокрема, С.П. Погребняком, Н.М. Онищенко, С.П. Рабіновичем, Г.С. Журавльовою, О. Дашковською,

А.М. Бондарем, Т.О. Чепульченко, О.Д. Хлебніковим та ін. Філософсько-правовому змісту рівності в праві, генезі ідеї правової рівності присвячені роботи С.Б. Боднара, Л.В. Худояр, Н.І. Бокало. У науці цивільного процесуального права рівність перед законом і судом, рівність прав сторін, процесуальна рівноправність сторін досліджувалися як принципи цивільного процесуального права і цивільного судочинства В.В. Комаровим, М.Й. Штефаном, В.І. Тертишниковим, О.О. Грабовською. Проте питанням сутності категорії рівності з урахуванням сучасних концепцій філософсько-правової думки і їх впливу на розуміння рівності у здійсненні правосуддя, зокрема, в цивільному судочинстві, на сутність принципів цивільного процесу з урахуванням реформованого цивільного процесуального законодавства належної уваги в юридичній літературі не приділялося.

Метою статті є уточнення сутності, філософського та правового змісту категорії рівності у здійсненні правосуддя та її вплив на зміст і визначення принципів цивільного судочинства.

Викладення основного матеріалу. Ідея рівності, яка в сучасному світі сприймається як суспільний ідеал, у різні історичні епохи залежно від розвитку демократії у суспільстві проявлялася та осмислювалася по-різному. Перші згадки про рівність як моральну категорію та принцип суспільного устрою можна прочитати у працях китайських, індійських та грецьких мислителів і філософів першого тисячоліття до н. е. Істотний вклад у становлення ідеї рівності

зробили античні філософи, які у своїх роботах намагалися з'ясувати, що таке рівність, у чому вона полягає, та надати обґрунтування природної рівності (піфагорійці, Антіфон, Демокрит) чи природної нерівності людей (Геракліт, Каллікл, Алкідам, Платон, Сократ, Аристотель) [1, с. 311–312; 2, с. 33]. Особливе значення для становлення сучасних теорій рівності та справедливості мають праці Аристотеля, який багато писав про справедливість як про якісну характеристику соціальних феноменів – справедливу рівність, справедливі закони, справедливе правосуддя й ін. У його творах викладено систему, що містить різні категорії справедливості. Перш за все, виділяються «загальна» і «приватна» справедливості, які пов'язані між собою, як ціннісний ідеал і норма [3, с. 402–403]. Основними видами приватної справедливості, за класифікацією Аристотеля, є справедливість розподільча та зрівняльна. Принцип розподільчої справедливості полягає в розподілі загальних благ за гідністю, пропорційно їй відповідно до внеску того чи іншого члена суспільства. Можливо як рівне, так і нерівне наділення відповідними благами (геометрична рівність). Критерій зрівняльної справедливості – арифметична рівність. Сфера застосування цього принципу – сфера цивільно-правових правочинів, відшкодування шкоди й покарання [4, с. 262; 5]. Виокремлюючи кількісну рівність і рівність за гідністю, Аристотель стверджував, що справедливість (неважливо, розподільча чи зрівняльна) можлива лише у формі справедливої рівності (що зрівнює) або справедливої нерівності: «справедливість є рівність, <...> але тільки не для всіх, а для рівних; і нерівність також уявляється справедливою, <...> але знову-таки не для всіх, а лише для нерівних» (Політика, 1280a; 1302a) [6, с. 459, 528]. «[Справедлива] рівність (to ison), мабуть, має не один і той же сенс у тому, що стосується правосуддя (ta dikaia), і в дружбі: для правосуддя рівність – це перш за все [справедливість], що враховує гідність, а вже в другу чергу враховується кількість, у дружбі ж, навпаки, в першу чергу – [рівність] за кількістю, а в другу – по достоїнству» (Нікомахова етика, 1158b 25–35) [6, с. 230]. Давньогрецькі ідеї щодо рівності вплинули на римську правову думку, зокрема на філософсько-правові погляди Цицерона, Сенеки, Марка Аврелія, які розвивали ідеї духовної свободи та рівності всіх людей, включаючи сюди і рабів, ідеї держави з рівним для всіх законом, що управляється відповідно до рівності й рівноправності всіх [1, с. 311–312].

Значний внесок у розвиток ідеї рівності зроблено християнською культурою. На

протипагу нерівності як наріжному каменю рабовласницької політико-правової системи християнство проголосило принцип рівності всіх людей, незалежно від їхнього класового положення і національності (насамперед перед Богом) [1, с. 313]. Середньовіччя і Новий час, до XVIII ст. включно, були епохою панування станових, класових, расових привілеїв і нерівностей. Боротьба середніх класів проти аристократії, формування та розвиток ідеології Просвітництва відродили у XVIII ст. ідею рівності. Філософсько-правова думка починає приділяти велику увагу проблемі індивіда як громадянина і характеру його взаємовідносин з державою, рівність почали розуміти насамперед як рівність можливостей (формальну рівність), тобто як ідею, згідно з якою кожній людині мають бути гарантовані однакові можливості досягти успіхів у житті [7, с. 422]. Т. Мор, Г. Гегель, Т. Гоббс, Дж. Лільберн, Дж. Локк, Вольтер у своїх працях обґрунтовували ідею рівності можливостей, формальної рівності, яка полягала насамперед у закріпленні рівності всіх перед законом [1, с. 313; 8, с. 16].

Ідея правової рівності, рівності перед законом і судом втілювалася й у працях видатних мислителів України: Х. Філарета, С. Оріховського, Я. Щасного-Гербути, І. Вишенського, Й. Верещинського, І. Домбровського, Г. Сковороди, Г. Політики, Т. Г. Шевченка, М. Костомарова, Г. Л. Андрузького, І. Франка, М. П. Драгоманова, М. І. Міхновського, М. С. Грушевського [1, с. 315; 9, с. 160–162; 10, с. 85–87; 11].

Не можна не згадати й про національні правові пам'ятки, в яких закріплено ідею рівності, зокрема, перед законом і судом. Так, багато моральних засад християнства (добро, справедливість, рівність, добропорядність, добросовісність та ін.) увійшли до побуту народу, склалися у юридичний (правовий) звичай, а потім знайшли закріплення в нових видах джерел права, в тому числі й права часів Київської Русі. Так, уже в «Повісті минулих літ» (1113 р.); «Слові о полку Ігоревім» (1187 р.), Київському і Галицько-Волинському літописах, у політичних творах духовних осіб («Слово про закон і благодать» Іларіона, «Моління (Слово послання)» Данила Заточника, у політичних творах князів і правових документах («Повчання» Володимира Мономаха, «Руська Правда») йдеться про правду, рівну для всіх людей, однакову для кожної людини, про правителя, який мусить турбуватися про своїх підлеглих. Під «правдою» розуміли «закон», справедливий суд, вона містила і законні основи всіх видів державної діяльності [9, с. 159]. Юридична збірка Давньої Русі «Мерило праведне»

(XIII ст.) містила настанову: «Слухайте, всі судді землі. Да не сотворить неправди в суді, адже божий суд є істинним» [12, с. 50]. Серед юридичних пам'яток періоду перебування українських земель у складі Велико-го князівства Литовського варто відзначити Литовські статuti (1529, 1566, 1588 років), які, незважаючи на свій класово-становий характер, втілювали гуманістичні ідеї епохи. Зокрема, I Литовський статут вважається одним із найпрогресивніших у Європі того часу. У ньому проголошувались ідеї рівності людей перед законом, що втілювалося в нормі, за якою всі особи – як бідні, так і багаті – повинні судитися за нормами, викладеними в статуті, закріплювалася відповідальність усіх перед законом, незалежно від майнового й соціального стану [9, с. 159]. У III Литовському статуті 1588 р., який діяв на території України до 1840–1843 рр., були закріплені рівність перед законом і судом усіх верств населення, а також іноземців, рівне право убогих (вдів, сиріт, бідних, неграмотних) щодо захисту їхніх законних інтересів і прав шляхом надання державою «прокуратора» – захисника прав або представника інтересів. Однаковими для всіх верств встановлювалися також розміри судових зборів, однакова заборона для представників усіх станів писати у позовах «речі нечемні й образливі добрій славі» [13, с. 361].

Істинний внесок у становлення й розвиток принципу рівності в українському праві зроблено існуванням такого суспільного феномена, як козацтво. Заснований на народних і біблійних уявленнях про добро і зло, свободу, справедливість і рівність, принцип рівності у судочинстві Запорізької Січі трактувався як рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом. Перед суддями були однаково рівні як прості козаки, так і знатні товариші (козацька старшина та козаки шляхетського походження). Під рівністю козаків перед судом розумілось також, що всі вони мають рівні права як учасники судового процесу; вибираючи вид і міру покарання правопорушникам, не мають надавати особливого значення ніяким перевагам і привілеям [14, с. 75; 15].

Унікальна пам'ятка права – «Права, за якими судитись малоросійський народ» (1743 р.), яка була створена внаслідок кодифікаційних робіт 1728–1743 рр., хоча не була офіційно введена у дію, має неocenну вартість як свідчення високої правової культури українського суспільства XVIII ст. Зокрема, у кодексі міститься низка норм, які закріплюють рівність перед законом і судом усіх верств населення: «всякого чина и достоинства, не исключая никого, от вышних до

нижних, духовного и мирского, воинского и гражданского, малороссийские обыватели и весь без изъятия малороссийский же народ, по артикулам в сем праве написанным во всяких делах суд и расправу имеют и оному праву во всем послушны бать должны. <...> кто и нездешние жители, но какими ни есть именами владеют, да и приезжие заграничные всякого звания люди, во всяких суду и расправу подлежащих делах, равно как бы здешние обыватели по сему же праву судитися имеют» [16, с. 308–309].

Традиційно ж у літературних джерелах початок формально-юридичного закріплення ідеї рівності пов'язують із Декларацією незалежності США 1776 р.: «...всіх людей створено рівними...» і французькою Декларацією прав людини і громадянина 1789 р.: «Люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах» [8, с. 15].

У пошуках сутності категорії рівності філософська думка пройшла довгий шлях пошуків і накопичила певну кількість концепцій рівності. Так, прийнято виділяти чотири типи рівності: рівність людей, або онтологічна рівність (зазвичай пов'язується з монотеїстичною релігією; наприклад, християнська доктрина постулює рівність людей, насамперед їх рівність перед Богом); рівність можливостей у досягненні цілей (полягає в тому, що всі позиції в суспільстві повинні досягатися в результаті конкурентного відбору на основі освітніх досягнень і особистого таланту); рівність умов, коли умови життя вирівнюються законодавчо (ідея рівності умов спрямована на зміну суспільства скоріше шляхом реформ, а не знищення існуючої системи нерівності); фактична рівність (передбачає необхідність здійснення програми політичної та економічної революції, що усуває соціальні причини нерівності). Домінуючою при цьому до кінця XX ст. була саме концепція формальної рівності можливостей [17, с. 270–271].

Сучасні концепції рівності, зокрема ліберальні концепції рівності та справедливості, обґрунтовані в роботах Р. Дворкіна, Дж. Роулза, намагаються поширити принцип рівності у сферу зрівняння соціальних умов життя. Так, П. Рікер на основі ліберальної теорії справедливості Дж. Роулза здійснив спробу формулювання концепту рівності в праві таким чином: кожна особа повинна мати цілісну і, по можливості, повну систему рівних для всіх базових свобод, сумісних з аналогічною системою для всіх; економічні та соціальні нерівності повинні слугувати найбільшій вигоді тих, що перебуває у найбільш несприятливому становищі, у рамках справедливого принципу бережливості, та бути пристосованими

до функцій і позицій, відкритих для всіх відповідно до принципу справедливої рівності можливостей [18, с. 26]. Як принцип права ідея загальної рівності отримала своє юридичне закріплення в Загальній декларації прав людини 1948 р., а саме в ст. 1, яка проголошує: «Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах». Дана норма стала основоположною засадою, що знайшла своє відображення в законодавстві багатьох країн, які ратифікували Загальну декларацію прав людини 1948 р. Так, у Конституції України містяться базові норми судочинства як єдині підстави правосудної діяльності, що містять категорію рівності (ст. 21, 24, 26, 129). Конституційний Суд України у Рішенні від 12 квітня 2012 р. № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу) зазначив, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [19].

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) категорія рівності відображена в ст. 7, яка закріплює право на справедливий суд та відповідно до змісту якої кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України. Доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України. Стаття 9 зазначеного Закону закріплює засаду рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом. Також, відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК) категорію рівності закріплено в ч. 3 ст. 2, згідно з якою однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства є повага до честі й гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом. Відповідно до ст. 6 ЦПК

суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу і здійснювати правосуддя на засадах їхньої рівності перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Говорячи про категорію рівності в цивільному процесуальному праві, необхідно констатувати наявність у нормах даної галузі права рівності як загальної правової настанови (рівність усіх учасників процесу перед законом і судом) та рівності як правила, що регламентує процесуальне становище сторін справи. При цьому в зазначених правових нормах відображені суттєві характеристики цивільного процесуального права як галузі права і цивільного судочинства як сфери його правового регулювання, які в доктрині процесуального права вважаються принципами, а саме принципи рівності учасників цивільного процесу перед законом і судом та принцип процесуальної рівноправності сторін.

Принцип рівності учасників судового процесу перед законом і судом є загально-визнаним у науці цивільного процесуального права і, як правило, однозначно тлумачиться процесуально-правовою доктриною. Так, В. В. Комаров зазначає, що рівність усіх учасників цивільного процесу перед законом і судом є соціально-правовою передумовою принципу здійснення правосуддя тільки судами, оскільки ідея правосуддя та рівність перед законом і судом – це врівноважуючі правові цінності. Правосуддя не може бути привілеєм, і доступ до правосуддя не обмежуватиметься за ознаками походження, соціального і майнового стану, расовою і національною належністю, статтю, освітою, мовою, ставленням до релігії та іншими обставинами. По суті, це означає існування єдиного та рівного для всіх суду, що доктринально має визнаватися необхідною умовою верховенства права та гарантією основних прав і свобод людини і громадянина як конкретизація загального принципу рівності громадян перед законом і судом у сфері здійснення судової влади і судочинства. Складниками цього принципу є: єдиний правовий режим судочинства, який забезпечує реалізацію процесуальних прав учасників судочинства; рівний обсяг прав та обов'язків учасників судочинства, які відбивають їхнє процесуальне становище; процесуальне становище учасників судочинства має визначатися їхніми процесуальними функціями; неприпустимість «процесуального сумісництва»; у межах процесуального статусу того

чи іншого учасника судочинства його дії з реалізації процесуальних прав спрямовані на досягнення тих самих юридичних наслідків; неприпустимість дій суду, спрямованих на дискримінацію того чи іншого учасника процесу [20, с. 153-155].

М. Й. Штефан зазначає, що принцип рівності всіх учасників процесу перед законом і судом передбачає рівну можливість усіх громадян брати участь у цивільному судочинстві, перебувати в правовому становищі визначеної законом процесуальної фігури і рівною мірою здійснювати закріплені процесуальним законом за такими суб'єктами процесуальні права та обов'язки [21, с. 38-39].

На переконання Т. В. Сахнової, рівність усіх перед законом і судом виявляється в однаковому процесуальному статусі будь-якої фізичної чи юридичної особи, яка займає певне процесуальне становище (сторони по справі, третьої особи, заінтересованої особи у справах окремого провадження) [22, с. 101-102].

І. В. Решетнікова зауважує, що рівність перед судом проявляється в тому, що правосуддя здійснюється єдиною судовою системою; встановлено єдину процесуальну форму розгляду й вирішення цивільних справ; особи з певним процесуальним статусом наділені рівними правами й несуть рівні обов'язки. Рівність перед законом проявляється в єдності права, що застосовується однаково до всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин [23, с. 37].

Здійснення правосуддя на засадах рівності учасників цивільного процесу перед законом і судом – один зі складників такої якості правосуддя, як повнота. Вона відбивається в тому, що у правовій державі правосуддя має бути доступним, інакше кажучи, всі громадяни повинні мати рівні можливості використовувати судовий захист своїх прав і охоронюваних законом інтересів. Крім того, повнота судової влади передбачає, що всі громадяни без винятку визнаються рівними перед судом, і це не тільки теоретичне положення, це аксіома, яка підтверджена соціально-історичною практикою і закріплена в міжнародно-правових документах з прав людини [20, с. 24-25].

Таким чином, засада рівності учасників судового процесу перед законом і судом пов'язана з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд та означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та відповідно до мети правової норми, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав.

Принцип рівності забезпечується тим, що кожна справа розглядається в одному й тому ж процесуальному порядку з однаковим обсягом гарантій для учасників справи. Гарантіями принципу рівності учасників процесу перед законом і судом є встановлення кримінальної відповідальності за обмеження у правах залежно від політичних чи релігійних переконань, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [24, с. 14-15]. Тобто в цьому аспекті рівність у цивільному процесі необхідно розглядати як недискримінацію учасників процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками.

Рівність сторін (рівноправність сторін) як базовий принцип цивільного судочинства, що визначає його сутність, з'являлася в різних джерелах в усі періоди розвитку цивільного права та цивільного процесу [25, с. 418-448]. З початку ХХ ст. у підручниках з цивільного процесу рівність сторін виділяється серед основних засад цивільного судочинства, проте сутність його визначається науковцями дещо по-різному: як однаковість прав сторін, як обов'язкове заслуховування судом обох сторін, однаковість процесуальних засобів боротьби для кожної зі сторін справи та однаковість можливостей ними скористатися. Так, А. Х. Гольмстен рівність сторін тлумачив таким чином, що «всі особи, які з'являються до суду як позивачі або відповідачі, повинні користуватися однаковими правами; жодних привілеїв тій чи іншій особі за станом, званням тощо не повинно бути надано; інтереси позивача та відповідача у процесі мають бути урівноважені» [26, с. 201]. Е. А. Нефедьєв відзначав, що рівноправність сторін полягає в тому, що суд може постановляти рішення чи ухвали, лише ґрунтуючись на заяві обох сторін [27, с. 201]. Є. В. Васьковський зазначав, що кожній стороні мають бути надані однакові процесуальні засоби боротьби та однакова можливість ними користуватися: позивачу не може бути дозволено те, що не дозволяється відповідачу, і навпаки [28, с. 99].

В. В. Комаров процесуальну рівноправність сторін розглядає як принцип судочинства, який є похідним від рівності сторін у цивільних правовідносинах і їх рівного ставлення до суду, що розглядає справу. Принцип рівноправності сторін

припускає, що сторони наділяються рівними процесуальними правами і несуть рівні процесуальні обов'язки незалежно від процесуальних функцій позивача або відповідача; сторони наділяються певними процесуальними правами й обов'язками зі здійснення своїх процесуальних функцій і, нарешті, сторонам надаються однакові можливості зі здійснення належних їм процесуальних прав. Рівноправність сторін, по суті, виявляється не тільки в наборі процесуальних засобів захисту, а й у рівності процесуальних можливостей [20, с. 201–202]. Принцип процесуального рівноправ'я у взаємодії з принципами диспозитивності, змагальності, усності, національної мови судочинства, як наслідок, зумовлюють доступність правосуддя [20, с. 57–58]. М. Й. Штефан переконує, що принцип процесуальної рівноправності сторін встановлює для них рівні можливості для здійснення своїх процесуальних прав і виконання обов'язків, а не тотожність прав позивача і відповідача. Цивільне процесуальне законодавство надає сторонам однакові процесуальні засоби для захисту і рівну можливість для їх застосування та сприяння судові [21, с. 54]. Подібної точки зору дотримується В. І. Тертишніков, визначаючи сутність принципу процесуальної рівноправності в тому, що сторони наділяються рівними можливостями з відстоювання своєї позиції в суді. У поєднанні з принципами диспозитивності і змагальності й досягається дійсна рівність сторін у процесі [29, с. 93]. Т. В. Сахнова вказує, що сторони в процесі рівні – як у правових можливостях (процесуальних засобах захисту, процесуальних правах), так і в правових обов'язках, і в правових гарантіях реалізації прав і обов'язків [22, с. 107]. На переконання І. В. Решетнікової, рівноправність сторін проявляється в рівних можливостях із захисту своїх прав [23, с. 40–41].

Таким чином, сучасна цивільна процесуальна доктрина рівності сторін у цивільному процесі розглядає як рівність можливостей із захисту прав чи однаковість процесуальних засобів захисту прав.

У юридичній науці тривалий час переважала концепція формальної правової рівності, сутність якої полягає в тому, що стосовно всіх учасників суспільних відносин установлюються і застосовуються єдині правові засоби, які становлять основу механізму правового регулювання (тобто норми права, юридичні факти, акти реалізації прав та обов'язків). Право, втілене в принципі формальної рівності, є найнефективнішим регулятором суспільного життя поряд з іншими соціальними регуляторами (мораллю, релігійними нормами, звичаями тощо). Принцип формальної рівно-

сті передбачає, що реальні суб'єктивні права є нерівними. Формальна рівність прав полягає в абстрактності можливостей отримати певні права: право на освіту, житло, гідну оплату праці, якісне медичне обслуговування, утвердження гендерної рівності тощо. Вчені-правознавці переконують, що скрізь, де діє принцип формальної рівності, діє і правове начало. Відсутність принципу рівності свідчить про відсутність права як такого [30, с. 102]. Як наголошує А. Гусейнов, визнання етично нейтральної формальної рівності є обов'язковою передумовою для будь-якого нормативного мислення. Але водночас формальна рівність не забезпечує від різноманітних проявів нерівного ставлення до людей, якщо його основи закладені в саму структуру нормативного становища [31, с. 100].

Новітні ліберальні філософсько-правові концепції намагаються поширити принцип рівності на сферу зрівняння соціальних умов життя: від держави вимагається не тільки подолання юридичних перешкод до розвитку рівності, а й створення конкретних можливостей для найкращого її прояву [32, с. 10]. Як зазначає С. П. Погребняк, останніми роками розуміння принципу рівності суттєво змінилося. Якщо раніше вважалося, що правова рівність має бути абстрагована від фактичних відмінностей суб'єктів, і вона мала винятково формальний характер, то в сучасному суспільстві рівність стає більш складною: вона вже не може механічно виходити з тотожності осіб, а має будуватися з урахуванням відмінностей, що дозволяє іменувати її диференційованою рівністю. Правова рівність у сучасному розумінні має яскраво виражений соціальний зміст і виступає необхідною умовою подолання несправедливих форм прояву фактичної (соціальної) нерівності. Інакше (тобто якщо не враховувати суттєві відмінності) ми матимемо справу із суб'єктивізмом і свавіллям державної влади [33, с. 11–12]. Сучасне розуміння концепту рівності як ідеї полягає у створенні та поєднанні загальних для всіх учасників суспільних відносин правових засобів із системою винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів з метою забезпечення практичної рівності їхніх прав та обов'язків [32, с. 7]. На думку О. Дашковської, сучасне право має гарантувати справедливий баланс між вимогами формальної та фактичної рівності. Формальна рівність можливостей реалізується в праві за допомогою загальних принципів: рівності перед законом; рівності перед судом; рівності прав і свобод людини і громадянина; рівності обов'язків людини і громадянина. Фактична ж рівність можливостей реалізується в пра-

ві за допомогою двох основних принципів: диференціації правового регулювання та позитивної дискримінації [34, с. 137].

Як зазначається в юридичній літературі, однією із загальних проблем правосуддя є проблема забезпечення поряд із формальною рівністю реальної рівності сторін. У зв'язку із цим у законодавстві різних країн закріплюються норми, що встановлюють гарантії представництва в суді інтересів осіб, які внаслідок віку, фізичного чи психічного стану, майнового стану, правового положення чи з інших об'єктивних причин не можуть на належному рівні реалізувати надані законом можливості щодо захисту своїх інтересів у суді. Зокрема, це норми, що регулюють надання безоплатних чи за зниженими ставками правових послуг, захист певних соціальних груп осіб (бідних, расових чи національних меншин, неповнолітніх), державна матеріальна допомога, страхування судових витрат [35, с. 28–29].

Засада рівності неодноразово розглядалася і в практиці Європейського суду з прав людини. Європейським судом з прав людини сформульовано певні стандартні вимоги рівності сторін (або, як її ще називають, рівності вихідних умов) у судовому процесі як складової частини права на справедливий судовий розгляд. Так, вимога «рівності вихідних умов» (рівності сторін) вимагає надання кожній стороні достатньої можливості представити свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище порівняно з опонентом. Вимога рівноправності сторін відіграє роль компенсаторного механізму, що дозволяє сторонам перебувати в рівних чи аналогічних умовах. Даний принцип спрямований не на наділення сторін рівними засобами процесуального захисту своїх прав, а на вирівнювання фактичного процесуального положення сторін, створення «справедливого балансу» між сторонами [35, с. 27–28; 36, с. 163].

Вважаємо, що в умовах цивільного судочинства, побудованого на засадах змагальності, рівність прав чи рівність можливостей сторін процесу є умовними, оскільки йдеться про процесуальну діяльність суб'єктів із протилежними юридичними інтересами. І, відповідно, можливості сторін не є однаковими, отже, слід говорити про забезпечення збалансованих процесуальних можливостей суб'єктів спірного матеріального правовідношення відстоювати протилежні юридичні інтереси, що зумовлює їхні різні процесуальні функції. У зв'язку з цим, як уже стверджувалося в попередніх публікаціях, наявне поняття принципу рівноправності сторін за своєю сутністю та назвою не відбиває дійсного

положення сторін та не враховує протилежні процесуально-правові та матеріально-правові інтереси сторін, а також їхні процесуальні функції [37; с. 83]. У зв'язку з урахуванням цих положень та сучасної філософсько-правової сутності рівності прав сторін слід говорити про існування принципу поєднання начал рівноправності сторін, забезпечення балансу рівних правових можливостей та необхідності його легального закріплення

Висновки

В історії як світової, так і національної філософсько-правової думки рівність є поняттям багатовимірним. Сучасний концепт правової рівності передбачає так звану диференційовану рівність чи справедливу нерівність, що забезпечує баланс можливостей суб'єктів правовідносин. Рівність у здійсненні правосуддя варто розуміти як ідею, що виражається у створенні та поєднанні загальних для всіх учасників судового процесу правових засобів, які становлять основу механізму правового регулювання їхньої участі в судовому процесі із системою винятків із загального режиму правового регулювання для окремих суб'єктів з метою забезпечення практичної рівності їхніх можливостей щодо участі в судовому процесі та умов їх реалізації. Рівність у здійсненні судочинства у цивільних справах виступає як: загальна настанова про однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу, забезпечення їм рівних процесуальних прав та недискримінацію (рівність учасників справи перед законом і судом); збалансованість процесуальних можливостей сторін з представлення своєї позиції по справі перед судом (принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу рівних правових можливостей).

Список використаних джерел:

1. Боднар С. Б. Поняття рівності у філософії права. *Проблеми філософії права*. 2005. Том III. № 1–2. С. 311–317.
2. Коряченко А. О. Генезис поглядів щодо змісту ідеї рівності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2017. Випуск 5. Том 1. С. 33–36.
3. Дреміна-Волок Н. В. К вопросу об истории международного антидискриминационного права: равенство, справедливость и протерасизм в философии Древней Греции. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2011. Вип. 60. С. 399–406.
4. Иконникова Г. И., Ляшенко В. П. *Философия права: учебник*. Москва: Юрайт, 2010. 351 с.
5. Батиев Л. В. Закон и право в философии Аристотеля. *Правоведение*. 2004. № 3.

- С. 165–178. URL: <http://law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1191544> (дата звернення: 15.12.2018).
6. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т. 4. / пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. 830 с.
7. Бокало Н. І. До питання генези ідеї рівності в праві: філософсько-правовий вимір. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2013. № 3. С. 419–428.
8. Ганзицька Т. С., Кричун Ю. А. Ідея гендерної рівності: історіографічний аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 15–17.
9. Турута О., Дубина Н. Погляди українських філософів на проблему реальності прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2014. № 1142. Вип. 52. С. 158–163. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2205> (дата звернення: 21.12.2018).
10. Худояр Л. В. Поняття правової рівності в українській політико-правовій думці XVI–XVIII ст. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 85–89.
11. Худояр Л. В. Принцип рівності в українських конституційних проектах XIX – поч. XX століть. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 66–69.
12. Мартышкин В. Н. Нравственное представление о суде, судьях и правосудии в контексте эволюции правовой культуры в России. *Linguo-science*. 2017. № 3. С. 49–57.
13. Худояр Л. В. Принцип правової рівності у нормах Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. *Альманах права. Правовий світогляд: людина і право*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. Вип. 5. С. 361–366.
14. Худояр Л. В. Становлення принципу рівності у правовій ідеології українського козацтва наприкінці XVI – у першій третині XVII століття. *Часопис Київського університету права*. 2013. Вип. 3. С. 75–78.
15. Худояр Л. В. Принцип рівності у праві і судочинстві Запорізької Січі. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Право»*. 2011. Вип. 165-1. С. 15–22.
16. Худояр Л. В. Принцип рівності у пам'ятці права – «Права, за якими судиться малоросійський народ». *Альманах права*. 2013. Вип. 4. С. 308–311.
17. Ивин А. А., Никитина И. П. Философия : учебник для академического бакалавриата. Москва : Юрайт, 2016. 478 с.
18. Боднар С. Б. Рівність у праві – справедлива нерівність. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2006. Вип. 11. С. 24–27.
19. Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2012 від 12 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12> (дата звернення: 25.12.2018).
20. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
21. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
22. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
23. Гражданский процесс : учебник. 5-е изд., перераб. и доп. / отв. ред. проф. В. В. Ярков. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 720 с.
24. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., академіка Академії наук вищої школи України М. М. Ясинка. Київ : Алерта, 2018. 604 с.
25. Воронов А. В. Принципы гражданского процесса: прошлое, настоящее, будущее. Москва : Городец, 2009. 494 с.
26. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. 5-е изд., СПб., 1913. *Гражданский процесс. Хрестоматия* : учебное пособие / под ред. М. К. Треушникова. Москва : Городец, 2005. 896 с.
27. Нефедьев Е. А. Учебник русского гражданского судопроизводства. *Гражданский процесс. Хрестоматия* : учеб. пособие / под ред. М. К. Треушникова. Москва : Городец, 2005. 896 с.
28. Васковский Е. В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с пред. В. А. Томсинова. Москва : Зерцало, 2003. 464 с.
29. Тертышников В. И. Гражданский процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий. Харьков : Консум, 2001. 432 с.
30. Луцький Р. Розвиток принципу рівності в сучасному позитивному праві. *Принцип рівності у праві: теорія і практика* : монографія / за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ : Юрид. думка, 2014. С. 94–115.
31. Гусейнов А. А. Золотое правило нравственности. Москва : Молодая гвардия, 1988. 271 с.
32. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права : автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львів, Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 22 с.
33. Погребняк С. Втілення принципу рівності в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 8–20.
34. Дашковська О. Гендерна рівність у системі демократичних принципів організації суспільства. *Право України*. 2009. № 12. С. 134–139.
35. Здрок О. Н. Гражданский процесс зарубежных стран : учебное пособие. Москва : Изд-во деловой и учебн. лит-ры, 2005. 176 с.
36. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишников, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. професора В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.
37. Кройтор В. А. Принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу їх рівних правових можливостей. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2017. № 5 (21). Р. 78–84.

На основании анализа действующего гражданского процессуального законодательства и имеющихся научных положений относительно природы равноправия сторон в статье исследуется такой важный с точки зрения науки философии и права феномен, как необходимость обеспечения баланса равных правовых возможностей сторон в аспекте тесной взаимосвязи с таким принципом гражданского судопроизводства, как процессуальное равноправие сторон.

Ключевые слова: принципы гражданского процесса, принцип процессуального равноправия сторон, обеспечение баланса равных правовых возможностей.

Based on the analysis of the current civil procedural legislation and existing scientific provisions regarding the nature of equality of the parties, the author of the article studies such a phenomenon that is important from the point of view of science of philosophy and law as the need to guarantee the balance of equal legal opportunities of the parties within close relationship with such a principle of civil proceedings as procedural equality of the parties.

Key words: principles of civil procedure, principle of procedural equality of the parties, ensuring the balance of equal legal opportunities.

